

SALNAMELERE GÖRE BOSNA VİLAYETİ'NDE EĞİTİM (1866-1891)¹

Dr. Muttalip ŞİMŞEK²

ÖZET

Tuna kıyılarından Hicaz'a, Atlas Okyanusu'ndan Hazar Denizi'ne kadar, üç kıtada çok geniş bir alanda hüküm süren Osmanlı Devleti, sahip olduğu topraklar üzerinde muazzam bir düzen tesis etmişti. Bu düzen içerisinde yer alan hususlardan birisi de, idare ettiği toplumun eğitimi meselesiydi. 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında önemli düzenlemeler yaptığı bir dönem olmuştur ve başta sıbyan mektebi olmak üzere, rüştiye, idadî ve darulmuallimîn gibi okullar bu düzenlemelere göre şekillenmiştir. Bu okullar Maârif Nezâreti tarafından idare olunmuş ve bunlara dair bilgiler vilayetlerde tertip edilen salnameler aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmamızda, 19. yüzyılın önemli kaynaklarından birisi olan vilayet salnameleri ışığında, Bosna Vilayeti'nde bulunan eğitim müesseselerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamda, eğitim kurumlarının sancak ve kazalara dağılımı ile okulların türü ve bu okullara devam eden öğrenci sayıları gibi hususlar hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bosna, Salname, Eğitim, Mektep

EDUCATION IN BOSNIA PROVINCE BY YEARBOOK (1866-1891)

ABSTRACT

The Ottoman Empire, which ruled a wide area from the Danube shores to Hijaz, from the Atlantic Ocean to Caspian Sea, to the three continents, had established a tremendous order on the lands it had. One of the issues included in this order is the issue of education of the society that it manages. The 19th century was a time when the Ottoman State made important arrangements in the field of education and schools such as first-time elementary, secondary, idadi and school teacher were shaped according to these arrangements. These schools were closely watched by the Ministry of Education and the information about them was recorded through salnalar arranged in the provinces. By this document, I will try to reveal the educational institutions in Bosnia in the light of the Vilayet Yearbooks, one of the important sources of the 19th century. In this context, information will be given about the starboard and accident distribution of educational institutions, the types of schools and the number of students who attend these schools.

Keywords: Ottoman Empire, Bosnia, Yearbook, Education, School.

¹ Bu Makale 20-21 Mayıs 2017 tarihleri arasında Saraybosna'da düzenlenen ASEAD 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² mutsimsek@gmail.com

GİRİŞ

Sicillerde geçen ifadelerle göre, “*Osmanlı Devleti’nin serhat bölgesinde bulunan ve İslam memleketinin muhafazası için önemli bir yer tutan, bunun için de her türlü korumayı hak eden*” Bosna³, 1463 yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından Osmanlı sınırlarına dâhil edilmiş ve Rumeli Beylerbeyliği’ne bağlı bir sancak haline getirilmişti. Yayçe ve Banaluka gibi önemli merkezlerin de zamanla fethiyle askeri ve stratejik bakımdan önemli bir bölge haline gelen Bosna, bu öneminden dolayı 1580 yılından itibaren eyalet statüsü olarak idare edilmeye başlanmıştı.⁴ 17. yüzyılın sonlarına kadar eyalete bağlı sancak sayısı altı iken (Hersek, Klis, İzvornik, Kırka, Zacesne ve Bihke), 1699 Karlofça Antlaşması’ndan sonra eyalet sınırlarında meydana gelen değişiklik neticesinde bu sayı beşe düşmüştür. 19. yüzyılın ilk yarısında gelişen olayların etkisiyle eyalete bağlı sancak sayısında bazı değişiklikler olmuş ve 1830 yılında eyalet en geniş sınırlarına ulaşmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ise Bosna Vilayeti; Saray, Hersek, Yenipazar, İzvornik, Travnik, Banaluka ve Bihke olmak üzere yedi sancak ve bunlara bağlı toplam 46 kazadan oluşmuştur.⁵

Osmanlı sınırlarına dahil edilmesinden sonra bölgede Müslüman sayısı hızla artmış ve 19. yüzyıla gelindiğinde toplam nüfus içerisinde Müslüman sayısı en fazla orana sahip olmuştur. Bosna Vilayeti’nde Müslümanların yanında, Ortodoks, Latin, Yahudi ve Kıptî gibi farklı unsurlar bir arada yaşamış ve her toplum kendi geleneksel yapıları içerisinde din, eğitim ve diğer alanlardaki faaliyetlerini serbest bir şekilde devam ettirebilmiştir. 1870 yılı verilerine göre, vilayetin toplam nüfusu 1.746.399 idi ve bunun neredeyse yarısını Müslüman nüfus (870.128) oluşturuyordu. Müslümanlardan sonra vilayet dahilinde en fazla nüfusa sahip topluluk, büyük bir kısmını Sırpların oluşturduğu Ortodokslardı. Müslümanlar, Macaristan sınırında bulunan Banaluka dışında diğer bütün sancaklarda çoğunluğa sahipti. Banaluka Sancağı’nda ise Ortodoks nüfus yoğunluğu vardı. Katolikler ise ağırlıklı olarak Hersek ve Travnik Sancaklarında yaşıyordu. Vilayet dahilindeki Yahudilerin ise neredeyse üçte ikisi (2.696) Saray Sancağı’nda bulunurken Bihke ve Hersek Sancaklarında Yahudi nüfusa hiç rastlanmıyordu.⁶

1878 yılına kadar merkezî idare tarafından görevlendirilen bir vali ile yönetilen bölge, devletin zayıflaması ve Batılı devletlerin bu durumdan istifade ederek Osmanlı Devleti’ni parçalamak istemesine neticesinde Berlin Antlaşması’yla Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun himayesine bırakılmıştı.

³ Fatma Sel Turhan, “Molla Mustafa’nın İzinde 18. Yüzyılda Bosna’da Sosyal Hayat”, *Avrasya Etüdüleri*, 48/2015-2, s. 67.

⁴ Avdo Sućeska, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bosna”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XXX (1980), s. 434; Feridun Emecen, “Bosna Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992, s. 296.

⁵ Justin McCarty, “Ottoman Bosnia, 1800 to 1878”, *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, (ed.) Mark Pinson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1994, s. 55-57; 1283 (1866-1867) tarihli Bosna Vilayeti Salnamesi’nde yer alan idari taksimata göre ise, vilayet Saraybosna, İzvornik, Banaluka, Bihke, Hersek, Yenipazar ve Travnik livalarına bağlı 68 kazadan oluşuyordu. *1283(1866) Salname-i Vilayet-i Bosna (BVS)*, s. 105-107.

⁶ McCarty, *agm*, s. 58-59.

Bu süreçte Osmanlı'nın bölgeyle irtibatı kısmen devam etse de, son Osmanlı Valisi Ahmed Mazhar Paşa'nın bölgeden ayrılması ile Osmanlı idaresi fiilen sona ermiştir. Dolayısıyla herhangi bir silahlı çatışma olmadan, diplomatik girişimler sonucu kaybedilen Bosna, artık Avusturya-Macaristan'ın bir sömürgesi durumuna gelmiş ve Sultan II. Abdülhamid de 21 Nisan 1879 tarihinde bu statüyü kabul etmek zorunda kalmıştı. Bu süreçte, Bosnalılar Avusturya-Macaristan güçlerine karşı koymaya çalıştırlarsa da başarılı olamadılar. 1908 yılına gelindiğinde ise Avusturya-Macaristan bölgeyi ilhak etmiş ve bu durum Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.⁷

1878 yılında bölge Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmesine rağmen, Osmanlı Devleti ile bağı devam etmiştir. Zira 1866 yılında yayınlanmaya başlanan Bosna Vilayet Salnamesi, 1308 (1891) yılına kadar tertip edilmeye devam etmiştir.⁸ Bu bilgiden hareketle bu çalışmada, Bosna Vilayet Salnameleri ışığında, Bosna Vilayeti dahilinde bulunan medreselerin yanında, devlete ait sıbyan, rüştiye ve idadî mektepleri ile gayrimüslimlere ait mekteplerin sancak ve kazalara göre dağılımı tablolar halinde verilecektir. Ayrıca yabancılar tarafından kurulan Ticaret Mekteplerinin hangi sancaklarda faaliyet yürüttüğü ve bu mekteplerde görev yapan muallim sayıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. BOSNA VİLAYETİ'NDE SIBYAN MEKTEPLERİ

Osmanlı Devleti'nde eğitim iki ana bölümden oluşuyordu. Bunlardan ilki, ilk öğretim düzeyinde eğitim veren sıbyan mektepleri, ikincisi ise orta ve yüksek öğretim seviyelerinde eğitim veren medreselerdi. İlk zamanlar mahalle veya köy camilerinde bir araya gelen çocukların bir eğitici denetiminde okuma yazma öğrenme geleneği, daha sonra kurumsal bir işlev kazanarak sıbyan mekteplerinin teşekkülüne zemin hazırlamıştı. Osmanlı Devleti'nde hem sarayda, hem de idarî ve askerî alanda çalıştırılacak her türlü memur sarayın içinde yetiştirilmekte, saray dışında ise eğitim organı olarak sadece sıbyan mektepleri ve medreseler bulunmaktaydı. 1825'te askerî ve mülkî mekteplerin açılışına kadar eğitim ve öğretim sıbyan mektepleri ve medreselerde devam etmiştir.⁹ Sıbyan mektepleriyle ilgili en önemli düzenleme, ilk defa 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile mümkün olmuştu. Bu nizamnâme, hem eğitim hem de yönetim açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktaydı. Nizamnâme ile okullar iki ana bölüme ayrılmış; devlet kendi okullarının her türlü sorumluluğunu üstlenirken, fert veya cemaat okullarının kuruluşu yönetilmesini kurucularına bırakmış, sadece denetlenmesi görevini üstlenmişti. Dolayısıyla gayrimüslim veya yabancı devletlere ait sıbyan mektepleri de bu nizamnâme çerçevesinde açılıp faaliyet yürütecekti.¹⁰

⁷ Muhammed Aruçi, "Mostar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2005, C. 30, s. 296; McCarty, *agm*, s. 80-81.

⁸ Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. V, İstanbul 1985, s. 1247.

⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2013)*, Pagem Akademi Yayıncılık, Ankara 2013, s. 88-92.

¹⁰ Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990, s. 79.

Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 3. maddesinde “her mahallede veya köyde ve icabına göre bir iki mahalle veyahut iki köyde lâakal (en azından) birer sıbyan mektebi bulunacak ve muhtelit (karışık) olan köy ve mahallelerde İslâm mektebi başka ve etfâl-i gayr-i Müslime mektebi başka olacaktır” ifadeleri yer almaktaydı.¹¹ Bu madde ile Müslüman ve gayrimüslim çocukların gidecekleri okulların ayrı olması gerektiğine hükmedilmişti. Böylece din farkına göre sıbyan mektepleri birbirinden ayrılırken ilköğretimin dinî esasları ihtiva edecek şekilde yapılacağı da belirtilmiş oluyordu. Müslümanlara ait sıbyan mekteplerinin dersleri şunlardı: Elifba, amme cüzü ve öteki cüzler, Türkçe lügat (Türkçe önce üç ve sonra daha fazla harfli kelimelerin yazılması), ahlak (Türkçe kısa ahlak risalelerinin okutulması), yazı (önce sülüs ve nesih), ilmihal (dini bilgiler), tecvid (harflerin ve Kur'an'ın okunma biçimi), Kur'an (iki kez hatim ettirilmekteydi). Gayrimüslim mekteplerinin müfredatını ise her cemaat reisliği kendisi belirleyecekti. Tanzimat'a kadar sıbyan mekteplerinde yazı öğretilmesi nadir bir olaydı. 1847 yılında yapılan bir düzenleme sonrasında artık okuma yanında yazının da öğretilmesine önem verilmeye başlanmıştı.¹²

1288/1871 yılına ait Vilayet Salnamesi'ne göre, vilayet genelinde sıbyan mektebi sayısı 926 idi. Bunların 926'sı Müslümanlara, 87'si Rumlara, 41'i Latinlere ve 11'i de Yahudilere aitti. Bu okullarda eğitim gören çocuk sayıları ise şu şekildeydi¹³:

Tablo 1: Bosna Vilayeti'ndeki Sıbyan Mektepleri

Sancak	Müslüman		Rum		Latin		Yahudi	
	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız
Saray	2.868	1.408	237	110	46	12	282	23
İzvornik	3.482	1.948	715	95	25	14	175	
Banaluka	3.058	385	683	116	85	18	13	
Bihke	9.089	3.759	507		44			
Travnik	3.013	1.082	312	85	193	8	25	11
Hersek	2.767	655	425	86	88	33		
Yenipazar	2.185	500						
Toplam	26.462	9.737	2.879	492	481	85	495	34

Tablo 1'de görüldüğü gibi, vilayet genelinde bulunan sıbyan mekteplerine devam eden Müslüman çocuk sayısı toplam 36.199 (%89) iken Rumlara ait mekteplere devam eden öğrenci sayısı 3.371 (%8) idi. Latin ve Yahudilere ait sıbyan mekteplerine devam eden öğrenci sayısı ise yaklaşık %3'lük bir ortalama ile 1.095 idi.

¹¹ *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 184.

¹² Akyüz, *age*, s. 160.

¹³ *1288 (1871) BVS*, s. 140-145; 1873 yılına ait Sıbyan Mekteplerine devam eden talebe sayıları için bkz: *1290 (1873) BVS*, s. 124-130.

1873 yılında Bosna Vilayeti'nde hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere ait sıbyan mektebi sayısı 1.582'ye ulaşmıştır. Bunların sancak ve kazalara göre dağılımı ise şu şekildedir:

Tablo 2: Sıbyan Mekteplerinin Sancak ve Kazalara Göre Dağılımı

Sancak	Kaza	Müslüman			Gayrimüslim		
		Mektep Sayısı	Öğrenci sayısı		Mektep Sayısı	Öğrenci sayısı	
			Erkek	Kız		Erkek	Kız
Saray	Saray	40	1700	1000	7	290	116
	Visoka	27	489	125	6	31	14
	Koniçe	9	470	284	4	107	66
	Çayniçe	5	105	15	2	45	
	Vişegrad	11	268	62	2		
	Çelebipazarı	15	278	89			
	Kaladin	7	295	95			
Toplam		114	3605	1670	21	473	196
İzbornik	Torla	40	1422	982	5	141	48
	Burçka	25	810	733	8	157	5
	Pelne	9	372	109	9	244	12
	Perçe	5	217	52	8	38	5
	Kal'a	25	550	23	10	243	120
	Srebreniça	32	373	17	15	75	
	Miglayi	5	210	75	4		
	İzbornik	28	1110	244	4	110	25
	Gradçayniçe	36	414	119	1	117	3
Toplam		205	4056	2354	64	1125	218
Hersek	Mostar	16	383	350	13	266	292
	Trebin	14	479	269	4	52	
	İstolce	19	360	141	17	100	13
	Novesin	7	209	21	5	15	
	Lubuška	13	285	122	9		
	Gaçka	4	237		3		
	Foça	14	130	55	14	3	
	Koniçe	3	157	48	17	4	
	Bileke	3	110		19		
	Nikşik	3	30	50	3		
Toplam		96	2380	1056	104	440	305
Yenipazar	Senice	13	500	60			
	Yenipazar	12	424	170			
	Taşlıca	12	333	166	1		
	Yenivaroş	2	98	37	2	60	20
	Akova	15	680	175	18	20	10
	Mitroviçe	4	125	25	8	38	8
	Prebol	4	180	40	5	46	7
	Prene				3	164	
Tirgovište	4	100	32	7	60		

	Kolaşın	1	50	28	2	52	
Toplam		67	2490	733	46	440	45
Bihke	Bihke	31	951	371	4	105	
	Novasil	35	791	290	5	78	17
	Ustruşça	49	1748	473	8		
	Maden	23	729	275	3	55	12
	Kosteniçe	17	428	188	11	33	
	Krupa	323	482	320	8		
	Peridor	24	1279	536	7	188	141
	Kluç	30	665	240	1		
Toplam		532	7073	2693	47	459	170
Trovnik	Trovnik	50	1536	756	8	180	55
	Yayçe	29	778	96	9	47	6
	Akhisar	4	118	29	4	51	16
	İhlevne	4	192	40	1	86	20
	Galamoç	8	114	109	4	35	15
	Domana	2	55	15	5	61	10
Toplam		101	2791	1045	40	460	122
Banaluka	Banaluka	30	965	279	37	198	63
	Gradişka	9	387	188	6	85	37
	Teşne	10	1000	170	10	101	13
	Derbend	17	470	158	14	130	82
	Zayçe	9	304	80	3		3
Toplam		75	3126	875	70	514	330

Tablo 2’de de görüldüğü gibi, vilayet dahilinde Müslümanlara ait sıbyan mektebi sayısı 1.190 idi ve bunun neredeyse yarısı Bihke Sancağı’nda bulunuyordu. Mektep sayısı bakımından en az orana sahip sancak Yenipazar’dı. Vilayet dahilindeki bu mekteplere devam eden Müslüman öğrenci sayısı ise 25.521’i erkek, 8.489’u kız olmak üzere toplam 34.010’du. Mektep sayısına bağlı olarak en fazla öğrenci, 7.073’ü erkek, 756’sı kız olmak üzere, yine Bihke Sancağı’nda bulunuyordu. Aynı şekilde, mektep sayısına bağlı olarak, öğrenci sayısı bakımından en düşük orana sahip sancak ise Yenipazar’dı. Vilayet dahilinde gayrimüslimlere ait mektep sayısı toplam 392 idi ve bu mekteplere 3.911’i erkek ve 1.386’sı kız olmak üzere toplam 5.297 öğrenci devam ediyordu. Gayrimüslim mekteplerinin en fazla olduğu sancak Hersek’ti. Sancakta 104 sıbyan mektebi vardı ve bu okullarda toplam 745 öğrenci eğitim alıyordu. Saray Sancağı’nda ise gayrimüslimlere ait sadece 21 mektep bulunuyordu. Hem Müslüman, hem de gayrimüslim mekteplerine devam eden kız çocuk sayısı erkeklerin gerisindedir. Bu da kızlardaki okullaşma oranının düşük seviyede olduğunu gösteriyor.

Bir mahallede veya köyde bir cemaate ait iki mektep varsa bunlardan biri erkek ço-cuklara, diğeri de kız çocuklara tahsis edilecekti. Bu imkânı bulamayan yerlerde ise kız ve er-kek çocuklar aynı mektepte okuyacaklardı.¹⁴

¹⁴ *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 186.

Bu maddeye bağlı olarak Bosna Vilayeti'nde kız çocuklar için “*Kız Sıbyan Mektebi*” adıyla ayrı okulların açıldığı ve bu okullarda büyük oranda bayan müdür ve muallimlerin görev yaptığı görülmektedir.¹⁵

II. RÜŞTİYE MEKTEPLERİ

II. Mahmut devrinde, sıbyan mekteplerinin yetersiz olduğu düşüncesiyle bu okulların üstünde, sınıf-ı sâni denilen ve daha sonra ‘*rüşdiyye*’ olarak anılacak okulların açılmasına karar verilmişti.¹⁶ 1867’ye kadar rüştiyelere gayrimüslim çocuklar alınmazken büyük devletlere karşı, eğitim alanında Osmanlı tebaası arasında bir fark olmadığını göstermek amacıyla, bu tarihten itibaren Hıristiyan çocukları da bu okullara alınmaya başlanmıştı.¹⁷

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi diğer birçok alanda olduğu gibi rüştiyelerin durumu ile ilgili hususları da tespit etmişti. Nizamnâmenin 18. maddesinde, bir ikamet mahallinde beş yüz haneyi geçen nüfusun tamamı Müslüman ise yalnız Müslümanlara, gayrimüslim ise gayrimüslimlere ait rüştiye olacağı hükmü yer almaktaydı. Ancak nüfusun hem Müslüman hem de gayrimüslimlerden oluşması halinde yüz haneden fazla olanlar bu tür okulları açma müsaadesini alabilecekti. Rüştiyelerde okutulacak dersler içinde din ve fen bilimlerine ait derslerin öğretimi sıbyan okullarında olduğu gibi kendi lisanlarında din adamlarınca sağlanıncaktı.¹⁸ Nizamnâmenin bu maddesine bağlı olarak, belli bir nüfusa sahip mahallerde rüştiye okulu açılıyordu. Bosna Vilayeti’nde de rüştiye mekteplerinin ekseriyetle kaza mekezlerinde açıldığı görülmektedir. 1867 yılında vilayet genelinde sadece 8 rüştiye mektebi bulunurken bu sayı 1870 yılında 12’ye, 1871 yılında 14’e, 1877 yılında ise 21’e çıkmıştır.¹⁹ Buna göre 1877 yılında Bosna Vilayeti’nde bulunan rüştiyelerle ilgili bilgiler şu şekildeydi:²⁰

¹⁵ 1308 (1891) BVS, s. 130-136.

¹⁶ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, s. 92.

¹⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1961, s. 201.

¹⁸ *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 187-188.

¹⁹ 1283 (1866) yılına ait salnamede sadece Saraybosna Rüştiyesi hakkında bilgi verilirken, 1867 yılından itibaren sancak merkezleri ile diğer kazalarda bulunan rüştiyeler hakkında bilgi verilmeye başlanıyor. Bu bilgiler için bkz. 1283 (1866) BVS, s. 34; 1284 (1867) BVS, s. 80; 1285 (1868) BVS, s. 89-91; 1286 (1869) BVS, s. 111-112; 1287 (1870) BVS, s. 111-112. 1871 yılına ait salnameye göre, rüştiye mekteplerinin bulunduğu kazalar şunlardı: Saray, Çelebipazar, İzvornik, Trovnik, Yayçe, Akhisar, İhlevne, Galamoç, Yenipazar, Taşlıca, Prebol, Banaluka, Mostar ve Trebin. 1288 (1871) BVS, s. 130-133; 1878 yılında vilayet genelinde bulunan rüştiye mektepleri için bkz: 1295 (1878) BVS, s. 88-128.

²⁰ 1294 (1877) BVS, s. 55-122.

Tablo 3: Bosna Vilayeti'nde Bulunan Rüştîye Mektepleri

Rüştîye Mektebinin Bulunduğu		Muallim Sayısı	Muallim/lerin İsimleri	Öğrenci Sayısı	Hizmetli/Kapıcı (Bevvab)
Sancak	Kaza				
Saraya	Saray	3	Muaalim-i evvel Mustafa Efendi Muallim-i sâni Hacı Vehbi Efendi Rikka Muallimi Mehmed Efendi	60	1
	Visoka	1	Muallim Abdullah Efendi	19	1
	Koniçe	2	Muallim Haşim Efendi Kalfası Eyyüb Efendi	85	
Yenipazar	Yenipazar	3	Muaalim-i evvel Hafız Mehmed Efendi Muallim-i sâni Nazif Efendi Rikka Muallimi Abdülhamid Bey		1
	Taşlıca	2	Muallim Salih Sabri Efendi Rikka Muallimi Ahmed Efendi		1
	Prebol	1	Muallim Hayreddin Efendi		1
	Akova	2	Muallim Musa Efendi Rikka Muallimi Emrullah Efendi		1
Trovnik	Trovnik	3	Muallim-i evveli Abdullah Efendi Muallimi sâni Ahmed Hulusî Efendi Rikka Muallimi Akif Efendi		1
	Yayçe	1	Muallim Mehmed Said Efendi		1
	İhlevne	2	Muallim Salih Efendi Rikka Muallimi Ahmed Efendi		1
	Galamoç	1	Muallim Yusuf Efendi		1
Banaluka	Banaluka	2	Muallim İbrahim Efendi Rikka Muallimi Ali Efendi		1
	Teşne	2	Muallim Osman Efendi Rikka Muallimi Hüseyin Efendi		1
Bihke	Bihke	2	Muallim-i evveli Hasan Efendi Muallimi-i sâni Şakir Efendi		1
	Peridor	1	Muallim Ali Efendi		1
	Krupa	1	Muallim Osman Efendi		1
İzvornik	Tuzla-i Zîr	2	Muallim Mehmed Efendi Muid ²¹ Hacı Emin Efendi		1
	Berçka	1	Muallim Said Efendi	40	1
	Pelne	1	Muallim Ömer Vasfi Efendi		1
	Miglayi	1	Muallim Hüseyin Sinan Efendi		1
	Aziziye-i Zîr	1	Muallim Mustafa Efendi	6	1

Tablo 3'te yer alan bilgilere göre, vilayet genelinde bulunan 21 rüştîye mektebinde 35 muallim görev yapıyordu. Salnamede birkaç kaza rüştîye mektebindeki öğrenci sayısı verilmiş, diğer rüştîye mekteplerine devam eden öğrenci sayısı hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu nedenle rüştîye mekteplerine devam eden öğrenci sayısını tam olarak tespit etmek mümkün değildir.

²¹ Muid, mekteplerde muallime veya medreselerde müderrise yardım eden görevlidir.

Bu derecedeki okullarda okutulacak dersler arasında Dinî ilimler, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Lisân-ı Osmanî Kavâidi (Osmanlıca Dilbilgisi), Edebiyat, Hesap, Aritmetik, Geometri, Musikî bulunuyordu. İnas (kız) Rüştîyeleri'nde bu derslere ek olarak dikiş ve ev idaresi gibi dersler mevcuttu. Rüştîyelerde okutulacak dersler içinde din ve fen bilimlerine ait derslerin öğretimi sıbyan okullarında olduğu gibi kendi lisanlarında din adamlarınca sağlanacaktı. Gayrimüslim rüştiye okullarında Arapça ve Farsça yerine kendi lisanlarına ağırlık verilecekti.²² Bosna Vilayeti'nde gayrimüslimlere ait bir rüştiye mektebi kaydı bulunmuyordu.

III. İDADÎ MEKTEBİ

İdadîler, rüştiye için öğrenci yetiştiren sıbyan mekteplerinde öğretmen olarak görev alacak veya Harp Okulu ile Askerî Tıbbiye'de okumak isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak için açılmıştı.²³ Programları rüştiyelerden pek farklı olmayan bu okullarda 11-14 yaş arası öğrenciler öğrenim görmekteydi.

İdadî teriminin bir ortaöğretim terimi olarak kullanılması, 1869 Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle birlikte ortaya çıkmıştır. Bu mekteplerin açılması ile Müslim ve gayrimüslim tebaanın kaynaştırılarak ortak bir kültürde yetiştirilmek isteniyordu. Bunun için dört yıllık rüştiyelerin üstünde, öğretim süresi üç yıl olan idadîlerin açılması düşünülmüştü. İdadîler, bin haneden fazla olan yerlerde kurulabilecekti.²⁴

Bu mekteplerde Türkçe'nin yanında Arapça, Farsça ve Fransızca, Dinî ilimler, Ahlak, Hendese, Cebir, Usul, Coğrafya, Tarih, Hüsnü hat, Resim gibi dersler okutuluyordu. Başlangıçta idadîler gündüz (nehârî) öğretim yaparken ilerleyen tarihlerde, özellikle taşralarda gece (leylî) idadîleri kurulmaya başlanmıştı. İdadîlerin öğrenim süresi üç yıldır. Daha sonra rüştiyelerle birleşerek öğrenim süresi yedi yıla çıkarıldı. 1892 yılında ise idadîlerle ilgili bir talimatnâme hazırlanmış ve bazı düzenlemeler yapılmıştı. Buna göre idadîler beş ve yedi senelik olmak üzere ikiye ayrılmış, yedi yıllık idadîlerden mezun olanlara “*tam idadî şahâdetnâmesi îtâ kılınacağı*” belirtilmiş, beş yıllık idadîlerden mezun olanların ise diğer yedi yıllık idadîlere imtihana tabi tutulduktan sonra kayıt yaptırabilecekleri belirtilmişti.²⁵

Bosna Vilayeti'nde idadî mektebi ile ilgili bilgiye, ilk olarak 1874 yılına ait salnamede yer verilmiştir.²⁶ Saray Sancağı'nda bulunan idadî mektebi dışında, ilerleyen yıllarda diğer sancaklarda bu tür okulların açıldığına dair bilgi mevcut değildir.

²² *Düstur*, Tertip I, C. II, s. 187-190.

²³ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1991, s. 130.

²⁴ Akyüz, *age*, s. 166.

²⁵ Kodaman, *age*, s. 127

²⁶ 1291/1874 BVS, s.136; 1292/1875 BVS, s. 135; 1293/1876 BVS, s. 131.

IV. MEDRESELER

Medrese sözcük anlamı “*okumak, anlamak bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak*” manasına gelen ders (dirase) kökünden türemiş bir mekân ismidir. Medrese sözcüğünün ilk hangi yapı için kullanıldığı bilinmemekle birlikte 10. yüzyılda Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde medrese adıyla anılan ilk yapılar inşa edildiği bilinmektedir.²⁷ Nihâyetinde medrese kurumu Abbasi, Büyük Selçukulu ve Anadolu Selçuklu Devletleri gibi devletler zamanında kurumsal yapısını geliştirerek Osmanlı Devleti’ne kadar gelmiştir. Dolayısıyla erken Osmanlı medreseleri, Anadolu Beylikleri ve daha önceki dönemlerin eğitim geleneklerinin bir devamı olarak kabul edilebilir. İlk Osmanlı medreselerinde geleneğe bağlı olarak eğitim, vakfiye şartlarına göre seçilmiş müderrislere bırakılmıştı. Fatih öncesi Osmanlı Devleti’nde kurulan medreselerde eğitim, Nizamiye Medreselerindeki gibi dinî ilimler üzerine kurulmuştu.²⁸ İslam eğitim sisteminin temel kurumu olan medreseler, Yükseliş Dönemi’yle birlikte fiziki şartları, mimari özellikleri, programı ve temsil ettiği zihniyetle önemli gelişmeler göstermiştir. Medrese bu dönemde sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksek okul ve üniversite eğitimine tekabül eden, İslami kimliği sebebiyle sadece müslümanların devam ettiği bir eğitim kurumu özelliği taşır. Osmanlı Devleti’nde medrese kuruluşun 19. yüzyıla kadar ilmî ve fikrî hayatta etkili, devlet ve toplumu belirli seviyelerde yönlendiren bir kurumdu. Ancak II. Mahmud ve II. Abdülhamid dönemlerinde eğitim konusunda ıslahat ve yenilikler yapılırken medreseler ihmal edilmiş ve bu kurumlar çağın şartlarına ayak uydurmaktan geri kalmışlardır. Buna rağmen eğitim hayatının içinde yer almış ve devletin yıkılışına kadar varlığını devam ettirmiştir.²⁹

İncelediğimiz dönemde, Bosna Vilayeti’nde birçok kaza ve bazı kasabalarda medrese bulunuyordu. 1308 (1891) yılına ait salnameye göre vilayet dahilinde bulunan medreselerle ilgili bilgiler şu şekildeydi³⁰:

Tablo 4: Bosna Vilayeti’nde Bulunan Medreseler

Medresenin Bulunduğu Kaza/Kasaba	Medresede Görev Yapan Müderrisin İsmi
Sancak	Kurşunlu Medresesi’nde Müftüzâde Mehmed Refik Efendi
Sancak	Gazi Hüsrev Bey Camiîşerifi’nde Müderris Hacı Salih Efendi
Sancak	Hanka’da Müderris Vekili Zayçeli Abdullah Efendi
Sancak	Simzâde Medresesi’nde Müderris Hacı Tahir Efendizâde Ahmed Efendi
Sancak	At Meydanı Medresesi’nde Müderris Hacı Şâkir Efendi
Sancak	Mehremizâde Medresesi’nde Müderris Abdullah Efendi
Visoka	Müderris Mustafa Efendi

²⁷ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, 2003, s. 323; Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Orta Doğu Üniversitesi, C. I, Ankara 1969, s. 5.

²⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, *Belleten*, Ankara 2002, C. LXVI, S. 247, s. 878.

²⁹ Mehmet İpşirli, “Medrese, Osmanlı Dönemi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, 2003, s. 327-332.

³⁰ *1308/1891 BVS*, s. 64-65.

Vişegrad	Müderriş Hafız Osman Efendi
Foyniçe	Müderriş Hafız Hüsnü Efendi
Çayniçe	Müderriş Boşnakovik Şehbaz Efendi
Teşne	Müderriş İsmail Beğovik Mahmud Mesud Efendi
Travnik	Müderriş Kuru Mehmed Fazlı Efendi
Yayçe	Müderriş Sadık Efendi
Boğoyna	Müderriş Hacı Ahmedevik Ragıb Efendi
İzniçe	Serdarevik Mehmed Efendi
İzvornik	Müderriş Ömer Azmi Efendi
Berçka	Müderriş Espreçeli Osman Efendi
Rahike	Müderriş Hurşidevik Yusuf Hayreddin Efendi - Müderriş Hacı Hüseyin Efendi
Çaeliç?	Müderriş İmamevik Hafız Abdullah Efendi
Gradçayniçe	Müderriş Hacı Osman Efendi - Müderriş Hafız Mehmed Efendi
Gradaçaç	Müderriş Tefecik Ahmed Efendi - Müderriş Müftüzâde Hafız Ahmed Efendi
Tuzla-i Zîr	Müderriş Mehmed Efendi
Banaluka	Müderriş Osman Efendi
Sazin	Müderriş Elhac Bekir Efendi
Mostar	Müderriş Ali Efendi - Müderriş Kalaycık Derviş Efendi

Tablo 4’te de görüldüğü gibi, vilayette toplam 25 medrese vardı. Bunlardan sadece 6’sı Sancak Kazası’nın merkezinde yer alıyordu. Çoğu medresede bir müderriş bulunurken birkaç medresede 2’şer müderrişin görev yaptığı görülmektedir. Bu durum, medresede eğitim alan talebe sayısına veya medresenin bağlı olduğu vakfın imkanlarına bağlı olabilmektedir. Nihayetinde bu 25 medresede toplam 29 müderriş talebelerin tedrisiyle ilgileniyordu. Müderrişlerin isimlerine bakıldığında, bir kısmının Bosna bölgesine özgü lakaplar taşıdığı görülüyor. Dolayısıyla bölgenin İslamlaşmasından sonra burada bir medrese geleneğinin oluştuğu ve buna bağlı olarak bu kurumlarda eğitim verecek müderrişlerin de bölgedeki medreselerden yetişen yerel öğrencilerden karşılandığı söylenebilir.

V. TİCARET MEKTEPLERİ

II. Abdülhamit tahta çıktığı ilk yıllardan itibaren ekonomiyi canlandırmak gayesiyle bir dizi tedbirler almıştı, ancak pratikte bunun uzun süreli bir fayda sağlaması ve halka mâledilmesi için bu alanda eğitim verecek okulların da açılması gerekiyordu. Daha 19. yüzyılın ortalarından itibaren açılmaya başlanan ve ilerleyen yıllarda hemen her vilayete yaygınlaştırılan Sanayi Mekteplerinin yanı sıra başta İstanbul olmak üzere Ticaret Mektepleri de kurulmaya başlanmıştı.

“*Erbâb-ı ticaret*” yetiştirilmesi için kurulan ticaret mekteplerinde, rüştiye mektebi diplomasına sahip olan on beş-yirmi beş yaş arası gençlerin eğitim görmesi ve ticaret alanında ülkenin kalifiye eleman ihtiyacının karşılanması hedeflenmişti.³¹ Oysa devlete ait ilk ticaret okulunun 1883’te İstanbul Hamidiye Ticaret Mektebi adıyla kurulmasından neredeyse 50 yıl evvel, Osmanlı sermayesinde önemli bir paya sahip olan Rumlar 1831’de Rumlar Heybeliada’da Rum Ticaret Mektebi’ni kurmuşlardı. Osmanlı ekonomisinde önemli yer tutan devletler de ülkedeki ticarî birimlerde istihdam edecekleri uzmanları yetiştirmek için yabancı okullara tanınan haklar kapsamında kendi ticaret okullarını açmaya başlamışlardı.³² İşte bu şekilde, hem gayrimüslimlerin hem de yabancıların kendi ticarî menfaatleri için kurdukları bu tür mektepler Bosna Vilayeti’nde de açılmaya başlanmıştı. Nitekim 1891 yılı Bosna Vilayet Salnamesi’ne göre, başta Saray Sancağı olmak üzere diğer bazı sancak ve kazalarda toplam 8 Ticaret Mektebi bulunuyordu. Bu mekteplerle ilgili bilgiler şu şekildedir³³:

Tablo 5: Bosna Vilayeti’nde Bulunan Ticaret Mektepleri

Ticaret Mektebi’nin Bulunduğu Kaza/Kasaba	Mektebin Müdürü	Muallim Sayısı
Saray	Baltazar Belazakvik	3
Mostar	Agust Detaztalye	3
Banaluka	Luçyan Dematoliç	3
Bihke	Vinko Luçik	3
İhlevne	Marko Nâni	3
Tuzla-i Zîr	Emil Moja	3
Berçka	Curo Mehalik?	3
Plene	Galiko Pelatikosik?	3

Görüldüğü gibi bazı önemli sancak ve kaza merkezlerinde bulunan ticaret mektepleri gayrimüslim veya yabancıların idaresinde bulunuyordu ve muallimlerinin hemen tamamı da yine kendi milliyetlerine mensup insanlardan seçilmişti. Bütün mekteplerde müdürlerin dışında 3 muallimin bulunduğu görülmektedir.

³¹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, (Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014, s.160-161.

³² Mehmet Ö. Alkan, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Tarihi İstatistikler Dizisi*, C. 6, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000, s. 21-50.

³³ *1308 (1891) BVS*, s. 63-64.

VI. DARULMUALLİMİN VE DİĞER OKULLAR

İlk defa 1848 yılında İstanbul’da açılan “*Darulmuallimîn Mektebi*” ile her türlü bilim ve fenni öğretmeye muktedir öğretmenler yetiştirmek hedeflenmişti. Burada eğitim gören öğretmen adayları büyük oranda rüştiye okullarında istihdam edilecekti. Bu mektepte uygulanacak usul ve esasları ihtivâ eden nizamnâme de 1851 yılında çıkarılmıştı. Müfredat programı içerisinde önceliğin eğitim-öğretim yönetimi hususuna ayrılması bu mekteplerin, en azından medrese gibi eğitim kurumlarından ayrıldığını göstermektedir.³⁴ Ayrıca Darulmuallimîn’de fen bilimleri öğretimi için Avrupa’dan ders araç gereçleri getirilmiş ve haftada bir gün laboratuvar çalışması yapılması sağlanmıştı. Böylece bu okullardaki eğitime ayrı bir önem verildiği ortaya konmaya çalışılmıştı.³⁵ 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’yle yeniden yapılandırılan Darulmuallimîn mekteplerinin yanı sıra, kız mekteplerinde görev yapacak bayan öğretmenlerin yetiştirilmesi amacıyla 1870 yılında bir de “*Darulmuallimât Mektebi*” açıldı. Hatta sadece rüştiye mekteplerine değil, sıbyan mekteplerine de öğretmen yetiştirmek amacıyla 1868’de yine ilk defa İstanbul’da olma üzere “*Darulmuallimîn-i Sıbyan*” açılmıştı.³⁶

Önce İstanbul’da açılan bu tür mektepler, ilerleyen yıllarda vilayetlerde de açılmaya başlandı. 1308 (1891) yılına ait Vilayet Salnamesi’ne göre, Bosna Vilayeti’nde de bir Darulmuallimîn Mektebi bulunuyordu. Mektebin müdürü Yora Boyhar? idi ve mektepte beş muallim görev yapıyordu. Bunlardan başka mektebin bir muallim muavini ve üç farklı dine ait “*Din muallimleri*” mevcuttu ki, bu din muallimlerinden birisi Müslüman’dı.³⁷ Dolayısıyla mektepte Müslümanların dışında diğer din/mezheplere mensup öğrencilerin de bulunduğu söylenebilir.

İncelediğimiz dönemde, Bosna Vilayeti’nde bulunan diğer bir okul da Gymnasium (Gimnazyum) idi. Bu tür okullar Almanya başta olmak üzere Avusturya ve Hollanda gibi ülkelerde lise seviyesinde ve teknik okullara öğrenci yetiştiren bir statüde yer alıyordu. Umûmiyetle akademik başarısı yüksek öğrencileri kabul eden bu okullar, ülkenin kamu kurumları ile diğer uzmanlık isteyen sektörlerinde çalışabilecek personelin üst teknik ve mesleki okullara hazırlanmasını sağlıyordu.³⁸ 1891 yılı Bosna Vilayet Salnamesi’ne göre, yine Saray Sancağı’nda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na ait bir “*Büyük Gymnasium*” bulunuyordu. Okulun bir müdürü ve 12 muallimi vardı. Okulda din muallimi olarak görev yapan Şakir Efendi dışında diğer muallimler yabancı idi.³⁹

³⁴ Yahya Akyüz, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darulmuallimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, S. 20, s. 28-31.

³⁵ Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 6-7.

³⁶ Akyüz, *agm*, s. 50.

³⁷ *1308 (1891) BVS*, s. 62.

³⁸ Thomas Nipperdey, *Deutsche Geschichte (1866-1918)*, Verlag C.H. Beck, München 1994, s. 547.

³⁹ *1308 (1891) BVS*, s. 62.

Bunların dışında vilayette bir de Papaz yetiştiren din okulu vardı. Salnameye göre, Ehrolu bölgesinde yer alan bu okul “*Ortodoks Papaz Mektebi*” olarak biliniyordu. Mektebin müdürü Peder Petravnik idi ve buradaki talebelere eğitim veren toplam beş muallim mevcuttu.⁴⁰

SONUÇ

Bosna, Fatih Sultan Mehmed döneminde Osmanlı sınırlarına dahil edilmiş ve belirli bir süre sonra vilayet statüsü kazanarak 19. yüzyılın sonlarına kadar bu yapısını muhafaza etmiştir. Vilayete bağlı sancak sayısı zaman içerisinde değişiklik göstermekle birlikte, incelediğimiz dönemde yani 19. yüzyılın ikinci yarısında Bosna Vilayeti, Saray, Hersek, Yenipazar, İzvornik, Travnik, Banaluka ve Bihke olmak üzere yedi sancak ve bunlara bağlı toplam 46 kazadan oluşan bir idarî birime sahipti. Bu dönemde, Müslümanlar bölge nüfusunun büyük bir kısmını oluşturduğu için vilayette bulunan eğitim müesseselerinin ekseriyeti de Müslümanlara aitti. Müslümanlardan başka Ortodokslara, Latinlere, Yahudilere ve yabancılara ait okullar vardı.

Bosna Vilayeti Salmeleri ışığında, bu dönemde vilayet genelinde en fazla okul türünün Sıbyan Mektepleri olduğu anlaşılmaktadır. 1873 yılı verilerine göre, vilayette toplam 1.582 sıbyan mektebi bulunuyordu. Bunların 1.190’ı (%75) Müslümanlara, 392’si (%25) gayrimüslimlere aitti. Oysa genel nüfus içerisinde Müslümanlar toplumun neredeyse yarısını oluştururken, okullaşma oranı bakımından iyi bir durumda olduğu görülmektedir. Aynı durum sıbyan mekteplerine devam eden öğrenci sayılarında da görülebilir. Örneğin 1871 yılında, sıbyan mekteplerine devam eden Müslüman çocuk sayısı toplam 36.199 (%89) iken Rumlara ait mekteplere devam eden öğrenci sayısı ise 3.371 (%8) idi. Latin ve Yahudilere ait sıbyan mekteplerine devam eden öğrenci sayısı ise yaklaşık %3’lük bir ortalama ile 1.095 idi. Dolayısıyla hem okullaşma oranı hem de bu okullara devam eden çocuk sayısı itibariyle Müslümanların ileride olduğu anlaşılıyor. Mektep başına düşen öğrenci oranına baktığımızda ise, Müslümanlara ait sıbyan mekteplerine ortalama 30 öğrenci düşerken, gayrimüslim mekteplerinde bu sayı 11’de kalmaktadır. Sıbyan mektebinin bir üst derecesi olan rüştiye mektebi sayısına baktığımızda ise, bu tür okulların oldukça düşük bir sayıda kaldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde vilayet genelinde toplam 21 rüştiye mektebi vardır ve bunlar da sancak ve kaza merkezlerinde faaliyet yürütmüştür. Bu mekteplerin tamamı Müslümanlara aitti ve salnamelerde gayrimüslimlere ait bir rüştiye mektebi kaydı bulunmamaktadır. Buradan gayrimüslim çocukların da bu okullara devam etmiş olabileceği düşünülebilir. Rüştiye mektebinin bir üst derecesi olan ve hem rüştiyelere öğretmen yetiştirmek hem de Harp Okulu ile Askerî Tıbbiye’de okuyacak gençlerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla açılan idadî mektebi ise vilayette sadece Saray Sancağı’nda bulunuyordu. Osmanlı Devleti’nin kuruluşunda itibaren önemli bir eğitim kurumu olan medreseler de, Bosna Vilayeti’nin eğitim hayatında önemli bir yer alıyordu.

⁴⁰ Aynı yer.

Vilayetin farlı bölgelerinde toplam 25 medrese vardı ve bu medreselerde 29 müderris görev yapıyordu. Bunlardan başka büyük oranda gayrimüslim ve yabancıların idaresinde bulunan ve 24 muallimin görev yaptığı ticaret mektepleri de, büyük oranda sancak merkezlerinde faaliyet yürütüyordu. Bazı mekteplerde Müslüman din muallimlerinin bulunmasından bu okullara Müslüman öğrencilerin de devam ettiği sonucunu çıkarabiliriz. Son olarak vilayette bir darülmualimîn mektebi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu himayesinde kurulmuş olan bir gymnasium ve Ortodoks din adamı yetiştirmek için bir de Ortodoks Papaz Mektebi bulunuyordu.

Netice itibariyle şunu söyleyebiliriz ki, Bosna bulunduğu konum itibariyle Osmanlı Devleti'nin Batı'ya açılan bir kapısı mesâbesinde olduğu için farklı din ve kültürden insanların yaşadığı bir bölge olmuştur. Her topluluk kendi mekteplerini açmak ve serbestçe tedris yapmak hakkına sahip olduğundan özellikle kendi sıbyan mekteplerini açarak çocuklarını kendi inanç ve kültür çevresi içerisinde yetiştirme imkanı bulmuşlardır. 1878 Berlin Antlaşması'nı takip eden yıllarda bölge Avusturya-Macaristan himayesine geçtiğinde ise, bazı sancak merkezlerinde yabancılara ait okulların açılmaya başlandığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

I. Resmî Yayın ve Salnameler

Düstur

Salname-i Vilayet-i Bosna (BVS): 1283/1866; 1284/1867; 1285/1868; 1286/1869; 1287/1870; 1288/1871; 1290/1873; 1291/1874; 1292/1875; 1293/1876; 1294/1877; 1295/1878; 1308/1891.

II. Kitap ve Makaleler

AKBAYAR, Nuri, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”, *Tanzimat’tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C. V, İstanbul 1985, s. 1238-1247.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M.S. 2013)*, Pagem Akademi Yayıncılık, Ankara 2013.

-----, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, S. 20, s. 17-58.

ALKAN, Mehmet Ö., *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Tarihi İstatistikler Dizisi*, C. 6, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 2000.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, (Yay. Haz. Muzaffer Albayrak, Kevser Şeker), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2014

ARUÇI, Muhammed, “Mostar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2005, C. 30, s. 295-298.

BOZKURT, Nebi, “Medrese”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, 2003, s. 323-327.

EMECEN, Feridun, “Bosna Eyaleti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, 1992, s. 296-297.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, *Belleten*, Ankara 2002, C. LXVI, S. 247, s. 849-904.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese, Osmanlı Dönemi”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, 2003, s. 327-333.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1961.

KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1991.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.

KURAN, Aptullah, *Anadolu Medreseleri*, Orta Doğu Üniversitesi, C. I, Ankara 1969.

McCARTY, Justin, “Ottoman Bosnia, 1800 to 1878”, *The Muslims of Bosnia-Herzegovina Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, (ed.) Mark Pinson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1994, s. 54-84.

NIPPERDEY, Thomas, *Deutsche Geschichte (1866-1918)*, Verlag C.H. Beck, München 1994.

ÖZTÜRK, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

SUĆESKA, Avdo “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bosna”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XXX (1980), s. 431-447.

TURHAN, Fatma Sel, “Molla Mustafa’nın İzinde 18. Yüzyılda Bosna’da Sosyal Hayat”, *Avrasya Etüdleri*, 48/2015-2, s. 65-99.

VAHAPOĞLU, Hidayet, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.